

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 10, Number: 36, p. 121-134, Summer 2026

Tahrir Defterlerine Göre Rumlu Nur Ali Halife Olayının Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Yansımaları

Reflections of the Rumlu Nur Ali Khalifa Incident in the Eastern Black Sea Region According to Ottoman Tahrir Registers

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
12/05/2026

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
30/06/2026

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/06/2026

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Kamil Yavuz
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
kamiliyavuz_turkey@hotmail.com
ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-5607-0137>

Öz

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı-Safevî rekabeti, Anadolu'nun siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkileyen gelişmelere yol açmıştır. Bu süreçte Safevî Devleti'nin Anadolu'daki Türkmen toplulukları üzerindeki propaganda faaliyetleri, özellikle sınır ve uç bölgelerde önemli hareketlilikler meydana getirmiştir. Şah İsmail'in halifelerinden Rumlu Nur Ali Halife'nin Erzincan merkezli faaliyetleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bölgede yaşanan hareketlilik kaynaklarda sıkça geçen "Kızılbaş Fetretî" kavramıyla ifade edilmiştir. Bu dönemde köylerin boşalması, halkın zorla götürülmesi, nüfus hareketleri, ekonomik düzenin bozulması ve vakıf-zaviye sisteminin zarar görmesi gibi önemli sosyo-ekonomik sonuçları olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, söz konusu olayın etkilerini, Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde başta tahrir defterleri olmak üzere arşiv kayıtları ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel kaynaklarını Osmanlı Arşivi'nde bulunan XVI. yüzyıla ait mufassal ve mücmel tahrir defterleri ile Mühimme kayıtları oluşturmaktadır. Özellikle Kürtün vilayeti, Giresun havalisi, Harşit vadisi, Bayburt ve Yukarı Çoruh-Kelkit hattına ait kayıtlar değerlendirilerek olayın bölgesel etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bazı şahısların Safevî hareketine katıldığı, bir kısmının ise baskı ve zorlamaya maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin bölgede yaşanan hareketlilik karşısında askeri tedbirlerle birlikte bölgedeki Sünnî tekke, zaviye ve ulema çevrelerini destekleyerek toplumsal dengeyi korumaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Safevî Mücadelesi, Doğu Karadeniz Bölgesi, Tahrir Defterleri, Kızılbaş Fetretî, Rumlu Nur Ali Halife

Abstract

The Ottoman-Safavid rivalry in the early sixteenth century led to developments that profoundly affected the political and social structure of Anatolia. During this period, the propaganda activities of the Safavid State among the Turkmen communities of Anatolia gave rise to significant movements, particularly in the frontier and border regions. The activities of Rumlu Nur Ali Khalifa, one of Shah Ismail's khalifas, centred in Erzincan, should also be evaluated within this context. The unrest experienced in the region has been frequently referred to in the sources by the term "Kızılbaş Fetretî". During this period, the abandonment of villages, the forced removal of the population, population movements, the disruption of the economic order, and the deterioration of the waqf and zāwiya system had significant socio-economic consequences.

This study aims to examine the effects of these events on the Eastern Black Sea Region in the light of archival records, particularly the tahrir registers.

The main sources of the study consist of the sixteenth-century detailed (mufassal) and summary (mücmel) tahrir registers preserved in the Ottoman Archives, together with the Mühimme registers. In particular, the records relating to the province of Kürtün, the Giresun region, the Harşit valley, Bayburt, and the Upper Çoruh-Kelkit line have been examined in order to evaluate the regional impact of these events. Furthermore, it has been determined that some individuals joined the Safavid movement, while others were subjected to pressure and coercion. The study has also found that, in response to the unrest in the region, the Ottoman State sought to preserve social stability not only through military measures but also by supporting the Sunni tekkes, zāwiyas, and the ulama.

Keywords: Ottoman-Safavid Rivalry, Ottoman Tahrir Registers, Eastern Black Sea Region, Qizilbash Interregnum, Rumlu Nur Ali Khalifa

Atıf Bilgisi / Citation Information

Yavuz, K. (2026). Tahrir defterlerine göre Rumlu Nur Ali Halife olayının Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki yansımaları. *Asya Studies*, 10(36), 121-134. <https://doi.org/10.31455/asya.1949807>

GİRİŞ

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi, Osmanlı hakimiyetinden önce XIV. yüzyılda Taceddinoğulları, Bayramlı Beyliği ve Kürtün Çepni Beyleri gibi yerel siyasi teşekküllerin hakimiyetinde bulunmuş; bölgenin Türkleşme süreci ise büyük ölçüde bu dönemde gerçekleşen yoğun Türkmen iskânı ile şekillenmiştir. Trabzon Rum Devleti sınırları içerisinde zamana yayılarak gerçekleşen bu süreç, yalnızca demografik dönüşümü değil, aynı zamanda bölgenin sosyo-kültürel dokusunun da yeniden inşası anlamına gelmiştir. Söz konusu yeniden inşa sürecinde, Türkmen gruplar arasında yahut bu hareketliliği yönlendiren yerel beyler nezdinde mezhebi bir ayrışmanın, belirgin bir rekabetin izine rastlanmaz. Bu dönemde Oğuz oymaklarının Canik Dağları'ndan sahil kesimlerine uzanan sahadaki yurt edinme mücadelesi, oldukça güçlü dini motivasyonla sağlanmakla birlikte, bu motivasyonun mezhebi tefrikaya dönüşmediği net olarak görülebilmektedir. Bu durum, bölgedeki Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin daha ziyade pratik, askeri ve iskân odaklı karakter arz ettiğini, mezhebi farklılıkların bu erken dönemde belirleyici unsur haline gelmediğini göstermektedir (Esterâbâdî, 1990; Oğuz, 1948: 469; Fatsa, 2016:31-34).

Bunda, Trabzon Rum Devleti ile yürütülen mücadelenin öncelik kazanması ve bölgenin kalıcı bir yurt haline getirilmesi hedefi belirleyici unsurlardan biri olduğu söylenebilir. Ne var ki XV. yüzyıl ortalarında Azerbaycan'da Erdebil şeyhlerinden Şeyh Cüneyd'in (Hinz, 1992: 15-16), dedesi Safiyüddin'in tarikat mirasını Anadolu'da siyasi hedefine uygun bir enstrümana dönüştürmesiyle durum farklı bir mecraya evrilmiş, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ni de kapsayacak şekilde büyük sosyal ve siyasi hareketliliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Şeyh Cüneyd soyundan gelen Şah İsmail'in, İran coğrafyasında mezhep temelli siyasi yapı tesis etmesi, Anadolu'daki toplumsal ve siyasi dengeleri derinden etkilemiştir. Safevî Devleti'nin bu doğrultuda yürüttüğü ideolojik ve siyasi faaliyetler, özellikle Türkmen unsurlar arasında yeni bir hareketlilik doğurmuş; bu durum, merkezi otoriteyi tahkim ederek siyasi birlik kurma hedefi güden Osmanlı Devleti açısından doğrudan meydan okuma şeklini almış, dolayısıyla Osmanlı'nın Anadolu'da bütünleşme sürecini geciktiren başlıca etkenlerden biri olarak zuhur etmiştir. Her iki siyasi teşekkül de Türk kökenli unsurlara dayanmasına rağmen, zamanla belirginleşen mezhep eksenli ayrışmalar, Türk-İslam dünyasında karşıt iki siyasi kutbun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum uzun yıllar bölge siyasetinde de belirleyicisi olmuştur (Uzunçarşılı, 1983: 225-230).

Bu rekabet, yalnızca merkezi coğrafyada değil, Karadeniz havzası gibi uç bölgelerde de önemli yansımalar meydana getirmiştir. Bu sürecin Karadeniz Bölgesi'ndeki en dikkat çekici aktörlerinden biri, Şah İsmail tarafından Anadolu'daki Safevî nüfuzunu güçlendirmek ve siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Erzincan'a halife olarak gönderilen Rumlu Nur Ali Halife'dir (Sümer, 1999: 34). Rumlu Nur Ali Halife'nin bölgede yürüttüğü faaliyetler, Doğu Karadeniz'in sosyal, demografik ve siyasi yapısı üzerinde derin izler bırakmış; nüfus hareketleri, iskân düzeni ve vakıf-zaviye teşkilatı üzerinde kalıcı etkiler meydana getirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu gelişmelerin Doğu Karadeniz ölçeğindeki yansımaları bugüne kadar müstakil bir araştırma konusu olarak yeterince ele alınmamıştır. Bu nedenle çalışmada, XVI. yüzyılın başlarında Rumlu Nur Ali Halife etrafında gelişen hadiselerin Doğu Karadeniz Bölgesi üzerindeki etkileri, başta tahrir defterleri olmak üzere arşiv kaynakları ışığında incelenerek bölgede meydana gelen nüfus hareketleri, iskân yapısındaki değişimler, ekonomik hayat üzerindeki etkiler ve

Osmanlı idaresinin bu gelişmeler karşısında uyguladığı siyasetin açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın temel kaynaklarını, incelenen döneme doğrudan tanıklık eden ve birinci elden veriler sunan tahrir defterleri oluşturmaktadır. Osmanlı idari ve mali sisteminin başlıca yazılı belgeleri arasında yer alan bu defterler, yalnızca nüfus ve vergi düzenine ilişkin bilgiler sunmakla kalmayıp, dönemin sosyo-ekonomik ve demografik yapısının analiz edilmesine de imkan sağlamaktadır. Bu kapsamda, Osmanlı Arşivi'nde 52, 60, 95, 199, 387 ve 478 numaralarda kayıtlı bulunan mufassal ve mücmel tahrir defterleri, çalışmanın başlıca kaynak grubunu teşkil etmektedir. Söz konusu defterler, daha önceleri M. Tayyip Gökbilgin, Faruk Sümer, İsmet Miroğlu, Feridun Mustafa Emecen ve Mehmet Hanefi Bostan tarafından ayrıntılı biçimde incelenmiş; bölgenin sosyo-kültürel tarihine dair önemli tespitler ortaya konulmuştur (Gökbilgin, 1962: 293-337; Sümer, 1992; Sümer, 1980; Miroğlu, 1990; Miroğlu, 1975; Bostan, 2002). Bununla birlikte, bu eserlerin içerik kurgusu ve muhteva planı gereği, Nur Ali Halife olayı müstakil bir konu olarak ele alınıp incelenmemiş, dolayısıyla bakir bir alan olarak merak konusu olmaya devam etmiştir. Bu yönüyle, bölge tarihinin anlaşılması bakımından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Konu, başta tahrir defterleri olmak üzere arşiv belgeleri ve mevcut literatür ışığında ele alınarak açıklığa kavuşturulacaktır. Bu çalışmanın amacı, Doğu Karadeniz'in yerel tarihi üzerinden Türk tarihine katkı sağlamaktır.

Güç Mücadelesinin Merkezi Erzincan ve Nur Ali Halife

Rumlu Nur Ali Halife'nin faaliyet merkezi olarak Erzincan'ı tercih etmesinde, şehrin tarihi süreç içerisinde kazandığı stratejik ve sosyo-ekonomik niteliklerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. İpek Yolu güzergâhı üzerinde yer alması sebebiyle önemli bir ticari merkez hüviyeti kazanan Erzincan, aynı zamanda çevresinde heterodoks eğilimlerin varlığına elverişli toplumsal yapısıyla dikkat çekmektedir. Ekonomik ve askeri bakımdan da taşıdığı önem dolayısıyla Malazgirt Muharebesi sonrasında Mengücek Gazi tarafından Kemah Kalesi ile birlikte ele geçirilmiş (Yinanç, 1944: 80; Turan, 1973: 58), ardından da Anadolu Selçuklu hakimiyetine dahil edilmiştir. 1243 Moğol istilasıyla birlikte siyasi istikrarı zedelenen şehir, XIV. yüzyıl ortalarında Eretna Beyliği'ne bağlı Ahi Eyne Bey idaresine geçmiştir. Yıldırım Bayezid tarafından 1398'de Osmanlı topraklarına katılmışsa da Ankara Savaşı (1402) sonrasında tekrar mahalli beylerden Emir Mutahharten'in kontrolüne girmiştir (Yücel, 1983: 227-232). Bu istikrarsızlık, Erzincan'ı farklı güç odaklarının nüfuz mücadelesine açık stratejik bir merkez haline getirmiş ve Rumlu Nur Ali Halife hareketinin Erzincan merkezli teşkilatlanmasına da uygun bir zemin hazırlamıştır (Savaş, 2002: 38-39; Musalı, 2020: 719-720).

Erzincan'ı tarihi süreç içerisinde önemli kılan husus, yalnızca sahne olduğu yerel hadiseler değil, Anadolu ile İran coğrafyası arasındaki geçiş hattı üzerinde yer alan stratejik konumudur. Bu özelliği, şehri hem Safevî Devleti'nin yayılmacı siyaseti hem de Anadolu'da siyasi birliği tesis etmeye çalışan Osmanlı Devleti açısından vazgeçilmez bir nüfuz sahası haline getirmiştir. Nitekim Şah İsmail, devleti tesis etmesinin ardından Azerbaycan ve Irak bölgelerini hakimiyeti altına aldıktan hemen sonra yönünü Anadolu'ya çevirmiş; bu süreçte, dedesi Şeyh Safiyüddin döneminde oluşan müridânın Anadolu'daki karşılığının harekete geçirilmesini hedeflemiştir (Sümer, 2021: 20-29). İşte bu bağlamda Erzincan ve çevresi Safevî iktidarı için Anadolu içlerinden askeri ve toplumsal destek devşirmeye elverişli bir merkez olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Şah İsmail'in anne tarafından Uzun Hasan soyuna mensubiyeti, Akkoyunlu mirasının yeniden canlandırılabilmesi noktasında Erzincan'ı merkezi üs olarak

görmesine imkân tanımıştır. Bununla birlikte Anadolu içlerinde dağınık halde bulunan konar-göçer Türkmen oymaklarıyla organik bağ kurulabilmek için Sivas-Tokat-Yozgat-Amasya-Çorum-Kırşehir hattının kontrolü stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu çerçevede Şah İsmail, kurmaylarından Rumlu Nur Ali Halife'yi Erzincan'a sevk ederek hem bölgede nüfuz tesis etmeyi ve hem de şehzadeler arasındaki iç mücadelelerle meşgul olduğu bir dönemde Osmanlı merkezi otoritesini hazırlıksız yakalamayı hedeflemiştir (Uzunçarşılı, 1983: 229-230; Musalı, 2020: 719-721)

Safevî Devleti'nin teşekkül ettiği yıllarda Osmanlı tahtında II. Bayezid bulunuyordu. Oğullarından Şehzade Korkut Manisa'da, Şehzade Ahmed Amasya'da ve Şehzade Selim Trabzon'da sancakbeyi olarak görev yapmaktaydı. Bu dönemde bir taraftan Cem Sultan olayının ortaya çıkardığı dış politik baskılar, diğer taraftan Safevî Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Anadolu'daki üretici ve konar-göçer Türkmen unsurlarının İran coğrafyasına yönelmesi (Sümer, 2021: 20-29), Osmanlı'nın Anadolu'da tesis etmeye çalıştığı siyasi bütünlüğü ciddi şekilde zayıflatıyordu. Bu olumsuz gelişmeler karşısında II. Bayezid'in nispeten pasif ve ihtiyatlı siyaseti, merkezi otoriteyi zayıflatmış ve bu durum şehzadeler arasında rekabetin derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Böylece hem dış tehditler hem de iç hanedan çekişmeleri, Osmanlı siyasi yapısında belirgin bir gerilim alanı oluşturmuştur. Böylelikle Rumlu Nur Ali Halife'nin faaliyet gösterebileceği siyasi ve toplumsal zemin de büyük ölçüde oluşmuştur (Emecen, 2010: 45-70; Emecen, 2009: 407-414, Şahin, 1985: 494-497).

Şah İsmail, Şehzade Selim'in Osmanlı tahtına geçerek devletin otoritesini yeniden tesis edeceğini öngörmek, bu durumun kendi politik genişleme alanı açısından doğuracağı sonuçları dikkate almak durumundaydı. İşte o, buna göre önleyici bir strateji izlemiştir. Bu çerçevede Rumlu Nur Ali Halife'yi, Anadolu içlerinde nüfuz tesis etmek ve Osmanlı'nın iç meselelerle meşguliyetinden istifadeyle asıl hedefine yönlendirmek istemiştir. Nitekim 1512 yılının ilkbahar aylarında Osmanlı sınırlarını aşarak Şebinkarahisar yöresine ulaşan Nur Ali Halife, Tokat ve Sivas havalisinden katılan yaklaşık 3-4 bin hanelik Türkmen kitesinin desteğiyle kısa sürede kayda değer bir askeri güç haline gelmiştir. Başlarına giydikleri kırmızı çuhadan dolayı "*sürhser*" veya yaygın adıyla "*Kızılbaş*" olarak vasıflandırılan bu zümre, Osmanlı taşrasında ciddi hareketlilik meydana getirmiştir (Geniş bilgi için bkz. Gündüz, 2017; Gülten, 2022).

Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti, uzun yıllar boyunca etkisini sürdürecektir geniş çaplı bir siyasi ve askeri sorunla karşı karşıya kalmıştır (Hinz, 1992: 34-35; Rumlu, 2004: 164; Gündüz, 2010: 114). Öte yandan Şehzade Selim'in padişahlığını kabullenmek istemeyen Amasya valisi Şehzade Ahmed, Konya'yı merkez ittihaz edip yeni padişah ile mücadeleye hazırlanırken, oğlu Şehzade Murad da Kızılbaş olmayı kabul ederek Rumlu Nur Ali Halife'ye katılmıştır. Bu arada Kızılbaş kuvvetlerine mukavemet eden Tokat şehri yakılıp yıkılmış, Şehzade Ahmed'in adamlarından Sinan Bey, Koyulhisar'da yenilgiye uğratılmış, Şehzade Murat da İran'a Şah İsmail'e gitmiştir. Bu gelişmeleri kendisi için kazanç, hatta zafer olarak gören Nur Ali Halife de bir süre sonra merkezi Erzincan'a dönmüştür (Hinz, 1992: 35; Musalı, 2020: 728). Erzincan-Bayburt yöresine konuşlanan Kızılbaşlar, Torul yöresine ve Harşit boylarına hatta Doğu Karadeniz sahilindeki yerleşim birimlerine kadar akınlar yaparak büyük yağma ve talanda bulunmuşlardır (Kırzioğlu, 1998: 41). Bu çerçevede, 1515 ve müteakip tarihli tahrir defterlerinde "*Kızılbaş Fetretî*" olarak adlandırılan olayların, bahse konu unsurlar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Erzincan, Bayburt, Sivas, Amasya, Tokat ve Giresun'un doğusundaki

“Bundan evvel Kızılbaş gelüp gaflet ile, Kürtün vilâyetine girup re‘âyâ zarûrî ita‘at edüp bile gittikleri sebepten mülkleri ve esbâbları satıldıktan sonra yine vatanlarına gelüp mülkleri kendülere emr olunmuş idi. Şol re‘âyâ ki gelüp mülküne mutasarrıf oldu hoş ve illâ gelmeyen re‘ayanın ve gelüp mülküne mutasarrıf olmayan re‘âyânın mülklerine her kim mutasarrıf ise bennâk resmin ve öşrünü ve sâir rüsûmun sâhib-i timâra edâ eyleye.”²

Kayıtta adı geçen Kürtün vilayeti, günümüzde Espiye ilçesi ile Akçaabat arasında güneyi yaylalar bölgesi ve kuzeyi de denize ulaşan mıntıkadır. Yani bu makaledeki çalışma alanımızın bir kısmıdır. Bu coğrafyada Rumlu Nur Ali Halife’nin Kızılbaş denilen adamlarının, halkı zorla itaat altına alıp götürdüğü ve bu yüzden de geride kalan mülklerin satıldığı, ancak bir yolunu bulup geri dönebilenlere iade işlemleri yapıldığı açıkça ifade edilmiştir. Bu ve buna benzer kayıtlar, 1515 tarihli tahrirde Kuz, Alahnas, Tafnalcuk, Bada, Üreğir, Avcılı ve Oğuz köyü kayıtlarının altında mükerrer olarak yer almıştır.³ Bu köylerin coğrafik konumlarına bakıldığında bugünkü Espiye ilçesi, Tirebolu, Görele ve Eynesil civarını kapsadığı görülecektir. Yine 1515 tarihli tahrirde Giresun kazasında 4, Kürtün kazasında 14 neferin mecruh/yaralı olduğunun; Kürtün kazasında 114 neferin de gâib/yok olduğunun belirtilmesi (Bostan, 2002: 300-312), Karadeniz sahillerindeki sosyal tahribata dair bir fikir vermektedir. Öte yandan Trabzon’a yakın Oğuz köyünde daha farklı bir detaya dikkat çekilmiştir. Şöyle ki;

نه کور خویر اوغله رسول قزلباش فترت کورال قلمند فذمت ایدر
صاح ویزد قزلباش قنارالمش قزلباش کله ی دیو ملن صاقلر نفس
اولنه فذ قزلباش کتدوی طا هو اولنه غ سبیرن ملکی یته او غلارنه حکم
اولنه انا لورنه وجهله مرقق ایدر کله یه فزاد دغو مرقق اولنه

“Mezkûr Hûboğlu/Hobluoğlu Resul, Kızılbaş fetretinde Görele Kal’asına hizmet edüp, sonra mezbûru Kızılbaş katl eylemiş, Kızılbaş’a gitti deyü mülkün satmışlar. Teftiş olundukta Kızılbaş’a gitmediği zâhir olduğu sebepten mülkü yine oğullarına hükm olundu. Ataları ne veçhile tasarruf edegeldiyse bunlar dahi mutasarrıf ola.”⁴

Anlaşıyor ki, Kürtün vilayeti denilen idari mıntikanın doğusunda, Trabzon yakınlarındaki Oğuz köyünde müsellemler ve Görele Kalesi’nde de asker olan Hûboğlu Resul, ayaklanma sırasında Kızılbaş tarafından katledildiği halde, İran’a gitti zannedilerek mülkü satılmıştır. Ancak teftiş sonucunda Rumlu Nur Ali Halife’ye katılmayıp aksine onlar tarafından öldürüldüğünün anlaşılması üzerine, mülkünün oğulları tarafına iadesine karar verilmiştir (Emecen, 2010: 78, 166; Yavuz, 2025: 116).⁵ Ayrıca Çepni vilayeti sınırlarında bulunan Alinyoma köyü sakinlerinden Ömer’in, Kızılbaşlara katılmayıp onlarla mücadele içinde olduğu da kayıtlara yansımıştır. Bu durum üzerine Seydioğlu Ömer, bazı vergilerden muaf tutulmuştur (Yavuz, 2015: 118).⁶ Demek oluyor ki, Şah İsmail’in Nur Ali Halife eliyle bölgede yürüttüğü faaliyetin gönüllülük esasına dayanmadığı, aksine yağmalama, yaralama, öldürme ve kaçırma

² BOA TD, nr. 52, s. 617, 633, 718, 726, 728, 731, 738, 747, 758, 760.

³ BOA TD, nr. 52, s. 617, 718, 726, 728, 731, 738, 747, 758, 759, 760.

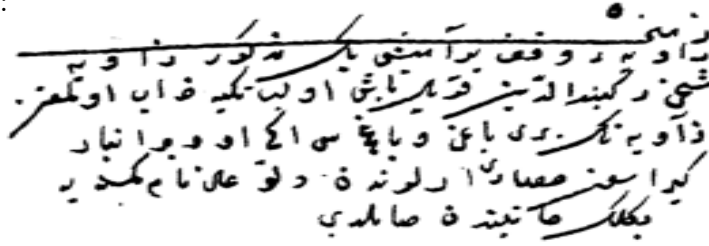
⁴ BOA TD, nr. 52, s. 759.

⁵ BOA TD, nr. 52, s. 759.

⁶ Mezkûr Kızılbaş Fetreti sırasında ziyade yoldaşlığı olduğuna cemaat beyleri şahadet ettiği sebepten bennak kayd olunmadığı, öşrünü verdikten sonra bennak ve avarız vergilerinden muaf olmuşlardır” bkz. BOA TD, nr. 52, s. 632-634.

gibi yöre halkının bölgedeki sosyal düzenini bozucu nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna karşın Osmanlı idaresinden memnun olmayıp Safevî Devleti'ni tercih eden bazı istisnai örnekler de yok değildir. Nitekim bugünkü Keşap ilçe merkezine tekabül eden Vanazıt köyündeki camide ve iltisaklı zaviyede görev yapan şahıslarla ilgili kayıt buna örnek olarak gösterilebilir:

1515 tarihli tahrirde Vanazıt köyü halkından bir grubun, köyde veya yakın bir yerdeki Cuma camiinde görevli olduğu, bunlardan Kasım Fakı oğlu Mustafa Fakı'nın *imam/hatip*, Hasan Fakı oğlu Yusuf adlı şahsın *müezzin*; diğer bazı şahısların da camide kayyımlik hizmeti dile getirildikten sonra, cami ile iltisaklı bir de zaviyeden söz edilmektedir. Kaydın zaviye ile ilgili kısmı şöyledir:

“Zemin-i Zaviye-i Vakf-ı Yaramış Beğ. Mezkûr zâviye şeyhi Rükneddin Kızılbaş olup, tekke harap olmağın, zâviyenin yeri, bağ ve bahçesi, iki ev ve bir anbarı Giresun Hisarı erlerinden Delü Ali nâm kimesneye beylik cânibinden satıldı.”⁷

Görüldüğü gibi bu kayıttan önce Yaramış Bey tarafından, camiye gelip giden insanların geçici barınma ihtiyacı için tesis edilen zaviyenin şeyhi Rükneddin, mezhep değiştirerek Kızılbaş hareketine intisap etmiştir. Bunun üzerine başında bulunduğu tekke metruk kalmış, Yaramış Bey'in bağışladığı iki ev, bir ambar (depo) ve bağlık-bahçelik yerler ise Giresun Kalesi muhafızlarına satılmıştır.

Olayın Giresun yöresindeki yansımaları kuşkusuz bundan ibaret değildir. Tahrir defterlerine ilaveten sair arşiv evrakında da konuya dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre mesela, 1 Mart 1550 tarihli bir belgede Giresun Kalesi dizdarının “kızılbaşlık töhmetiyle mahbus olan kimesneleri” salıverdiğine dikkat çekilirken, bir gün sonraya ait başka bir kayıtta Trabzon Sancakbeyi, Kürtün ve Giresun kadılarının İstanbul’a mektup gönderip “Kızılbaşlık (*melâhide*)” töhmeti ile hapse atılan şahıslardan bazılarının aslında “*ehl-i sünnet ve'l-cema'at*” mensubu oldukları ifade edilmektedir.⁸

1566 yılı başlarında Trabzon Sancakbeyi Süleyman Bey'in, İstanbul'a gönderdiği mektubunda Kürtün kazası halkından bazılarının Kızılbaş sempatizanı olduğu, bunlardan 30 civarında şahsın Yukarı Canibe / İran'a göç ettiği, tedbir alınmaması durumunda daha fazla insanın göçüp gideceği bildirilmektedir. Bunun üzerine Divan-ı Hümayûn'dan sancağa hüküm gönderilerek, Safevîlerle iltisaklı olanlar varsa takip edilip yakalanmaları, durumlarının “*şer'le teftiş*” edilmesi “*rafizi-ilhadları*” sabit ve zahir olanların da hapsedilmesi istenmektedir. Ancak teftişi yaparken Safevîlerle alakası olmayan *Sünnileri* gözaltına almamaya dikkat edilmesi ve bu işlerin gizlice yürütülmesi emredilmektedir (Bostan, 2002: 311-312)⁹. Yine 22 Eylül 1568 tarihli bir başka Mühimme kaydında Giresun kadısının Divan'a mektup gönderip Uzgur köyünden 7 kişinin *Rafizî* olduğu, uygunsuz davranışlarda bulunduğu, *Dört Halife*'ye sövdükleri, namazsız ve oruçsuz oldukları hatta içki içtikleri haber verilmektedir. Bunun üzerine, Divan'dan bir hüküm

⁷ BOA TD, nr. 52, s. 687; BOA TD, nr. 288, s. 710.

⁸ BOA KK. d, Divan-ı Hümayun Ruus Kalemi, nr. 209, s. 2-3.

⁹ BOA Mühimme Defteri (MD), nr. V, 513/1401.

çıkarılarak konunun teftiş ile suçluların yakalanması ve hapsedilmesi istenmiştir (Bostan, 2015: 42-59).¹⁰

Görüldüğü gibi Doğu Karadeniz'in bir bölümünde etkili olan bu olaya iştirak edenlerin ekseriyeti “*zarûrî ita'at*” şeklinde izah edilmiştir. Rumlu Nur Ali Halife'nin adamlarına itaat etmeyenlerin de katledildiği Hûboğlu Resul örneği ile anlatılmaya çalışılmıştır. Hatta bölgeden alınıp götürülenlerin bir kısmının geri dönemediği, İran'da kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bugünkü Güney Azerbaycan'ın Hoy, Salmaz ve Urmiye bölgelerinde iskân edildikleri; bu nedenle “*Giresun Türkleri*” diye de anıldıkları bilinmektedir (Kalafat, 2005: 131).

Şah İsmail'in ve halifesi Rumlu Nur Ali'nin Anadolu'nun bir kısmına egemen olabilmek için dini ve inanç olgusunu araçsallaştırarak sebep olduğu büyük olayın izlerine sadece Karadeniz sahil kesiminde değil, Yukarı Çoruh-Kelkit Vadisi yerleşim birimlerine ait kayıtlarda da sıkça rastlanır. Örneğin Erzincan, Kemah ve Bayburt civarı tahrir defterlerinde de bazı detaylar söz konusudur. Bayburt sancağına ait 1530 tarihli vakıf defterinde birçok köy ve mezranın, *Kızılbaş Fetreti* yüzünden harap olup ahalisinin etrafa dağıldığı, hatta umumi yollar üzerinde *ayende ve revendeye* hizmet eden zaviyelerin, derbendlerin tahrip edildiği, personelinin de kaybolduğu haber verilmektedir. Bu defterde birkaç yerde mükerreren yazılmış uzun metinlerin bir yerinde bu durum “*bazı mahûf derbend ve memerr-i nâsda vâki olan kurâda kadîmden zaviyeler vaz olunub ahalisi Kızılbaş feterâtında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub...*”¹¹ şeklinde dramatize edilmektedir.

Keza Aşağı Erzincan'da Urumsaray köyünde Akkoyunlu Tur Ali Bey tarafından yaptırılan bir zaviyenin Safevî baskınlarıyla harap vaziyeti “*münhal ve muattal*” diye tasvir edilirken, Kelkit'e bağlı Hasetbalahor köyünde de Uzun Hasan'ın eşi Selçukşah Hatun'un yaptırdığı zaviyenin “*ıssız ve harap vaziyette*” olduğu ifade edilmiştir. Safevî yağması yüzünden bu bölgedeki sosyal hayat ve düzen altüst olmuş, Anadolu'da daha güvenli görülen yerlere büyük göçler yaşanmış ve yerleşim birimleri de viraneye dönmüştür (Miroğlu, 1975: 303-331).¹² Kelkit'e bağlı Pükse köyü ile burada yol görevi icra eden Şeyh Nasrullah Şirvanî zaviyesinin 1516'da Safevî baskını sebebi ile “*virâne*” olduğu haber verilmiştir.¹³

İsyan Karşısında Osmanlı'nın Askeri ve İdari Tedbirleri

Safevî Devleti'nin kuruluş sürecinde ortaya çıkan Şahkulu Baba Tekeli, Rumlu Nur Ali Halife ayaklanmaları ve büyük Türkmen göçü gibi olaylara karşı; ayrıca Şah İsmail'in Anadolu topraklarının bir kısmını ele geçirme veya istikrarsızlığı kalıcı hale getirme amaçlı faaliyetlerine karşı Osmanlı idaresinin de askeri ağırlıklı tedbirlere başvurduğunu biliyoruz (detaylı bilgi için bkz. Ok, 2024; Emecen, 2010: 284-286; İnalçık, 2011: 134-140). Buna ilaveten başka bazı uygulamalara dair de tarihi kayıtlarda az çok bilgi bulunabilmektedir. Devrin ilmiye zümresi veya tekke/zaviye yöneticileriyle iş birliğine özel önem verilmesi, bu bağlamda dikkat çekici ve spesifik örnekler olarak görülüp incelenebilir.

Mesela Osmanlı'nın Doğu Karadeniz'de hakimiyet kurmasından evvel, Bayramlı Beyliği döneminde Giresun'da kurulan Sünnî Yakup Halife Tekkesi, Trabzon valisi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından yeni gelirler tahsisi suretiyle desteklenmiştir. Bu durum, Rumlu Nur Ali Halife olayının tazeliğini koruduğu 1515'te tamamlanan tahrirde “*Evkâf-ı hânedân-ı mefhârü'l-*

¹⁰ BOA MD, nr. VII, 779/2131; A. DVN. MHM (Ahkâm Defteri), nr. 7, s. 779 / 2131.

¹¹ BOA TD, nr. 199, s. 25, 47,59.

¹² BOA TD, nr. 60, s. 63; nr. 199, s. 38; BOA TD, nr. 387, s. 813.

¹³ BOA TD, nr. 60, s. 212.

değerlendirebiliriz. Olayların bastırılmasından sonra, Safevî etkisini kırmak ve bunun yeniden nüksetmesinin önüne geçmek için alınan tedbirlerden biri de köy ve kasabalardaki zaviyelerin camilere veya mescitlere dönüştürülmesidir. Nitekim 1547 tarihli defterin sunduğu verilere göre Karahisar-ı Şarkî mıntıkasında 20 civarında tekke / zaviye, mescide veya camiye çevrilmiş, hatta bu yıllarda Cuma namazlarına erkeklerin katılması fermanlarla icbar edilmiştir (Acun, 2006: 150; Fatsa, 2015: 61-74). Öyle ki ilerleyen yıllarda durum devlet ile vatandaşın temasını sağlamak bakımından faydalı görülerek “*her kim ki câmi’-i şerife varmayup cema’ate devam eylemez ise ol-makuleleri te’dip olunmaları ferman olunur*” (Yüksel, 2003: 74) şeklinde resmi yazışmalara yansdığı bile olmuştur.

Devletin aldığı bu tedbirlere rağmen Karadeniz Bölgesi’ndeki Safevî etkisi, düşük yoğunluklu da olsa devam etmiş, bu yüzden resmi yazışmalara yansımıştır. Nitekim 1519 yılına doğru Celal adlı Batınî meşrep bir şahıs, isyan çıkarıp Karahisar-ı Şarkî taraflarında etrafına hayli adam toplamış, ancak isyan bastırılıp yandaşlarıyla bir sürgün edilmiştir. Keza 1566 yılında Kızıltay adıyla anılan bir eşkıya, derviş kılığına girerek Kürtün mıntıkasında yolları kesip köylere baskınlar yapmış, hatta faaliyetlerini Karahisar-ı Şarkî ve Sivas taraflarına kadar uzatmışlardır (Emecen, 2010b: 48). Yine 1590 tarihli bir hükümde Kürtün’e bağlı Taşlıca köyünde şeyh olan bir şahsın mübarek gün ve gecelerde “*tevâbi-lerinin avratlarıyla birlikte Kızılbaş âyinince şarab içüp fisk-ı fücûrda bulundukları*” kaydedilmiştir (Bostan, 2015: 55).¹⁹

Bütün bu istisnai örneklerden hareketle, bölge halkının ekseriyetini oluşturan Çepnilerin dinî temayülü ile ilgili, *Menâzirü’l-avâlim* yazarı Âşık Mehmed’in yaptığı gibi, kesin hükümler vermeye kalkmak doğru olmaz.²⁰ Zira bu olayların yaşandığı XVI. yüzyıl boyunca ve belli aralıklarla hazırlanan tahrir defterlerinde bölge halkının sosyo-kültürel durumu kayıt altına alınmış, bu konuyu sağlıklı bir zeminde analiz edebilecek veri imkanı sunulmuştur (Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Bostan, 2002: 363-368; Fatsa, 2024: 100-136, 168-177, 336-360). Ayrıca bölge genelinden istihsal edilen maden varlığına yönelik baskınlara veya daha başka eşkıyalık faaliyetlerine karışan Çepni nam bazı şahıslar²¹ üzerinden hareketle, bölge halkının dini temayülü konusunda kesin bir yargıda bulunmak isabetli olmayabilir.

SONUÇ

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı-Safevî rekabetinin Anadolu coğrafyasında meydana getirdiği siyasi ve toplumsal sarsıntılar, yalnızca merkezi bölgelerde değil, Doğu Karadeniz havzasında da derin izler bırakmıştır. Bu süreçte Şah İsmail’in halifelerinden Rumlu Nur Ali Halife’nin Erzincan merkezli faaliyetleri, özellikle Kürtün vilayeti, Giresun havalisi, Harşit vadisi ve Yukarı Çoruh-Kelkit hattında önemli sosyal ve idari sonuçlar doğurmuştur. Çalışmada esas alınan tahrir defterleri, söz konusu olayların bölgedeki etkilerini doğrudan yansıtan birinci el kaynaklar olarak dikkat çekmektedir. Defterlerde sıkça rastlanan “*Kızılbaş Fetreti*” ifadesi, yalnızca askeri bir hadiseyi değil; köylerin boşalması, nüfus hareketliliği, ekonomik düzenin

¹⁹ BOA MD, nr. LXVIII, 98/49.

²⁰ Mehmed Âşık, bölgedeki Çepnilerin Râfîzî oldukları ve “Şâh-i Revâfîzî” (Iran Şahlarını) mabut gibi tanıdıklarına dair tespitini muteber kabul edemeyiz. Zira müellifin ömrünün son yıllarında (1598) yazdığı eseri esasen kozmografik ve topografik konuları içermektedir. Ayrıca Çepnilerin yaşam sürdüğü coğrafyayı gezip gözlemlerde bulunduğu dair bir bilgi de yoktur Bkz. İsmet Miroğlu, “Âşık Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 553.

²¹ BOA, DVNSMHM. d, nr.139 / 666 (20 Zilkade 1145); nr.139 / 755 (20 Zilhicce 1145); nr. 133 / 788 (20 Ramazan 1138).

bozulması, vakıf ve zaviye sisteminin tahribi gibi çok boyutlu bir kriz ortamını da ifade etmektedir.

Tahrir kayıtlarından anlaşıldığı üzere Rumlu Nur Ali Halife hareketi, bölgede bütünüyle gönüllü bir toplumsal destek zeminine dayanmamış; yağma, baskı, zorla itaate sevk etme ve cibrî götürme gibi yöntemlerle önemli ölçüde etkili olmuştur. Nitekim Kürtün vilayetine ait kayıtlarda halkın “*zarûrî ita'at*” ile Kızılbaş kuvvetlerine katıldığı açık biçimde belirtilmiş, karşı koyan bazı şahısların öldürüldüğü veya mallarının müsadere edildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte Safevî propagandasına meyleden yahut İran'a göç eden sınırlı sayıdaki grupların varlığı da arşiv kayıtlarına yansımıştır. Bu durum, bölgede mezhebi ayrışmanın tamamen dış etkilerle oluşmadığını; ancak siyasî rekabetin etkisiyle Osmanlı yönetiminden memnun olmayanlar arasında belirli ölçüde karşılık bulduğunu göstermektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli husus ise Osmanlı Devleti'nin olay karşısında yalnızca askerî yöntemlere başvurmamış; Devletin, bölgedeki Sünnî tekke ve zaviyeleri destekleyerek, nüfuz sahibi şeyh ve ulema zümresiyle iş birliği kurarak toplumsal dengeyi yeniden tesis etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Yakup Halife Tekkesi, Hacı Abdullah Halife Tekkesi, Çağırğan Baba Tekkesi ve benzeri vakıf kurumlarına sağlanan destekler, Safevî etkisini kırmaya yönelik siyasetin yerel ölçekteki yansımalarıdır. Ayrıca bazı zaviyelerin cami ve mescide dönüştürülmesi, cuma namazlarının teşvik edilmesi ve Rafizilik suçlamalarına yönelik idarî takip mekanizmaları da Osmanlı'nın mezhebi ve siyasi kontrolü tahkim etmeye dönük uygulamaları arasında yer almıştır.

Sonuç itibarıyla Rumlu Nur Ali Halife olayı, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yalnızca geçici bir asayiş problemi meydana getirmemiş; demografik yapı, iskân düzeni, dini kurumlar ve devlet-toplum ilişkileri üzerinde uzun süre hissedilen etkiler bırakmıştır. Tahrir defterlerinin sunduğu veriler, Safevî-Osmanlı mücadelesinin taşradaki yansımalarını anlamak bakımından son derece kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışma, söz konusu kayıtlar üzerinden hareketle Doğu Karadeniz'de “*Kızılbaş Fetretî*”nin sosyal ve idari sonuçlarını ortaya koymaya çalışmış; böylece Osmanlı-Safevî rekabetinin yerel tarih üzerindeki etkilerine dair literatüre bir nebze katkı sunmayı amaçlamıştır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma, yalnızca arşiv belgeleri ve mevcut literatürün incelenmesine dayalı doküman analizi yöntemiyle yürütüldüğünden, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tapu Tahrir Defteri (BOA TD): 13, 37, 52, 60, 199, 255, 288, 387, 557.

Mühimme Defteri (MD): V, 513/1401.

Bâb-ı Âsafî Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM): 7, s. 779 / 2131.

Mühimme Defteri (MD): VII, 779/2131; LXVIII, 98/49.

Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âsafî, Mühimme (DVNSMHM. d, nr.139 / 666; nr.139 / 755; 133 / 788.

Divan-ı Hümayun Ruus Defteri (DHR): 209.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi (KKA):

Tapu Tahrir Defteri (KKA TD): 43.

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Vakıf Defteri (VGM, VD): 386, 196; Zabıt 56 / 270.

Araştırma Eserleri

Acun, F. (2006). *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi*. Türk Tarih Kurumu.

Aziz Bin Erdişir-i Esterâbâdî. (1990). *Bezm u Rezm*, (Çev. M. Öztürk). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bostan, M. H. (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Türk Tarih Kurumu.

Bostan, M. H. (2015). Çepnilerin Dinî Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme. *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat, I-II* içinde (42-59). Giresun İl Özel İdaresi Yayınları.

Emecen, M. F. (2010a). *Yavuz Sultan Selim*. Yitik Hazine Yayınları.

Emecen, F. M. (2009). Selim I. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 407-414). Türkiye Diyanet Vakfı.

Emecen, M. F. (2010b). *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*. Serander Yayınları.

Emecen, F. M. (2010c). Şahkulu Baba Tekeli. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 284-286). Türkiye Diyanet Vakfı.

Fatsa, M. (2024). *Bayramoğulları Beyliği*. KOSTÜ.

Fatsa, M., & İltar, G. (2016). *Hacı Abdullah Halife Tekkesi*. Arı Sanat Yayınları.

Fatsa, M. (2015). Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zaviyeler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 0(18), 61-74. <https://doi.org/10.18220/kid.39415>

Gökbilgin, M. T. (1962). XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi. *Belleten*, 102, 293-337. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1222827>

Gülten, S. (2022). *Osmanlı-Safevî Kıskaçında Kızılbaşlar*. Timaş Yayınları.

Gündüz, T. (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. Yeditepe Yayınları.

Hinz, W. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İlhan, M. M. (1992). Bıyıklı Mehmed Paşa. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 116-117). Türkiye Diyanet Vakfı.

İnalcık, H. (2011). *Devlet-i Aliye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kalafat, Y. (2005). *Jeokültürel Boyut İran Türklüğü*. Yeditepe Yayınları.

Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Türk Tarih Kurumu.

Köprülü, F. (1966). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

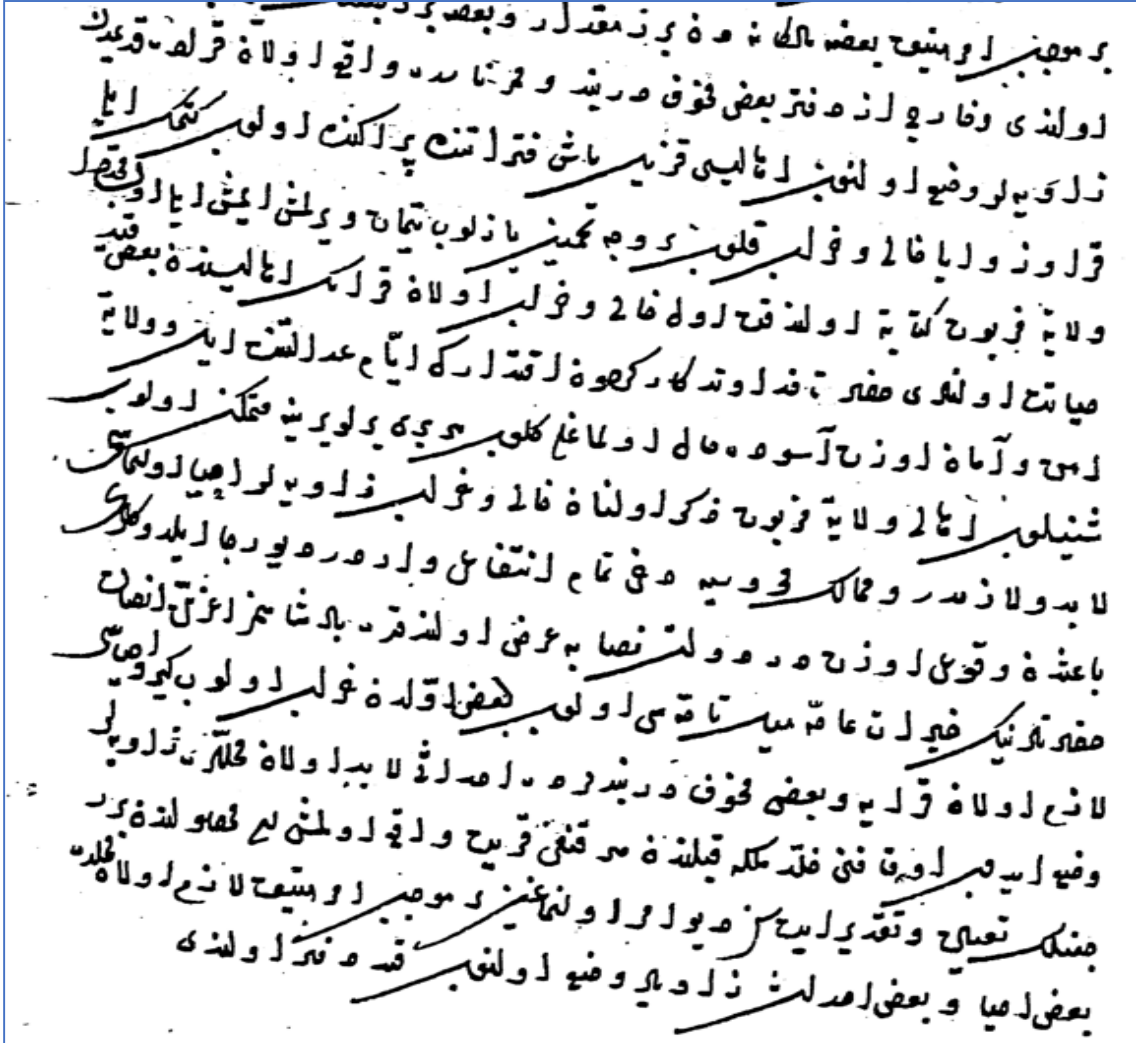
Miroğlu, İ. (2014). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Miroğlu, İ. (1975). *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Der. Yayınları.

Miroğlu, İ. (1991). Âşık Mehmed. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 553). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Musalı, N. (2020). *Safevîlerin Erzincan Valisi Nur Ali Halife Rumlu ve Anadolu'daki Faaliyetleri* (Tam metin bildirisi). Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Erzincan Valiliği Yayınları, Erzincan Türkiye.
- Oğuz, M. (1948). Taceddinoğulları. *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, 6(5), 469-487. <https://izlik.org/JA48UH63JB>
- Ok, A. M. (2024). *Mehdilik ve Şahkulu Ayaklanması*. Alfa Yayınları.
- Öz, B. (1992). *Osmanlı'da Alevî Ayaklanmaları*. ANT Yayınları.
- Rumlu H. (2004). *Ahsenü't-Tevarih: Şah İsmail Tarihi*, (Çev. C. Cevan). Ardıç Yayınları.
- Savaş, S. (2002). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Vadi Yayınları.
- Sümer, F. (1992). *Tirebolu Tarihi*. Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2021). *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Türk Tarih Kurumu.
- Şahin, E. T. (1985). *Erzincan Tarihi I-II*. Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. Nakışlar Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi II*. Türk Tarih Kurumu.
- Yavuz, K. (2026). *Anadolu'da Bir İz, Bir Boy Çepniler*. Selenge.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I (Anadolu'nun Fethi)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yücel, Y. (1983). *Eretna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti (1344-1398)/Mutahharten ve Erzincan Emirliği*. Sevinç Matbaası.
- Yüksel, A. (2003). *Tirebolu Bir Sahil Kasabasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1788-1858)*. Kitabevi Yayınları.
- Yüngül, N. (1982). Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi. *Vakıflar Dergisi*, 0(XV), 101-116.
-

EK: 1530 Tarihli vakıf Defteri'nde Kızılbaş Fetreti'ni tasvir eden kısım

“...hariç ez-defter bazı mahûf derbend ve memerr-i nâsda vâki olan kurâda kadîmden zaviyeler vaz olunub ahalişi Kızılbaş feterâtında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub ber vech-i tahmin yazılup timara verilmiş imiş eyle olsa vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ol hâlî ve harâb olan kurânun ahalisinden bazı kayd-ı hayâtta olanları Hazret Hudâvendigâr-ı gerdûn-iktidârın eyyâm-ı adâletinde vilâyet emin ü emân üzre âsûde hâl olmağla gelüb her biri yerlû yerine mütemekkin olub şenlenüb bazı evvelden harâb ü yebâb olub girü ihyâsı lâzım olan kurâya ve bazı mahûf derbendlerde ber-karâr-ı sâbık ihdâsı lâzım olan mahallere zaviyeler vaz idüb evkâfî pâdişâh (zıllullahı halledallahu mülkehu) kibelinden her kangı karyede vâki olmuş ise mahsûlünden birer ve ikişer çiftlik tayîn ve takdîr idesiz deyü emr olunub ve sâbıkü'z-zikr olan bazı evkâfın kurâları vâdilerde vâki olub Kızılbaş fetreti zamânından berü kırk elli yıl mikdârı hâlî ve harâb kalub hâlîyâ vilâyet-i mezbûre Hudâvendigâr Hazretlerinin eyyâm-ı saâdetlerinde şenelmeğe yüz dutub etrâf ve cevânibde perâkende olan ahâlisi girü gelüb cem olub...”²²

²² BOA, TT, nr. 199, s. 25, 47, 59.